

DOSLOVNO PRENESENO

Marcell Mars, Tomislav Medak i Dubravka Sekulić

Slobodni ljudi ujedinjeni u izgradnji društva jednakih, a koje uključuje one koje prijašnji napori nisu prepoznali, historijski su temelj borbe protiv porobljavanja, eksploatacije, diskriminacije i cinizma. Izgradnja društva nikada nije bila ležerna razonoda.

Tijekom turbulentnog 20. stoljeća različiti smjerovi društvene transformacije kretali su se u horizontu koji su postavile revolucije u 18. i 19. stoljeću. Jednakost, bratstvo, sloboda - i klasna borba. 20. stoljeće je isprobalo različite kombinacije ekonomskog i socijalnog rezona u reprodukciji društva. Procesi borbe, pregovaranja, osnaživanja i uključivanja diskriminiranih društvenih skupina neprestano su usložnjavali i dinamizirali temeljne koncepte regulacije društvenih odnosa. Ali nakon procesa intenzivnog podruživanja u vidu socijalne države ili socijalizma koji su dominirali dobrim dijelom 20. stoljeća, njegov kraj obilježio je povratak modelu dominacije tržišta i privatnog prisvajanja u regulaciji društvenih odnosa. Takva simplifikacija i propadanje iz kompleksnosti u formulaičnost nije samo simptom sveopće iscrpljenosti, gubitka imaginarija i horizonta daljnjeg društvenog razvoja, nego upućuje na cinično odustajanje od izgradnje, ideje, vizije, a neki bi poželjeli i društva kao takvog.

U ovom tekstu želimo ponuditi pregled razvoja regulacije vlasništva u polju intelektualne proizvodnje i stanovanja kao primjere historijskog ćorsokaka u kojem smo se našli.

Kapitalistički način proizvodnje

Prema udžbeničkoj definiciji, kapitalistički način proizvodnje prvo je povijesno uređenje društveno-ekonomskih odnosa u kojem prisvajanje proizvedenog viška ne ovisi o sili, već o neutralnim zakonima ekonomskih procesa temeljem kojih kapitalist i radnik dobrovoljno ulaze u proizvodni odnos. Dok je u feudalizmu oligopol sile jamčio nasljednu hijerarhiju prisvajanja, pod kapitalizmom državni monopol sile jamči neutralnu logiku prisvajanja. Međutim, kako rani kapitalistički odnosi na engleskom selu nisu nastali izvan postojećih feudalnih razlika, a kako je i sam proces generalizacije kapitalističkih odnosa, pogotovo s početkom industrijalizacije, rezultirao još većim i još nepromijenjivijim raslojavanjem, pokazalo se da državni monopol sile jamčeći neutralnu logiku prisvajanja najčešće jamči nasljednu hijerarhiju prisvajanja. Iako prema novom društvenom uređenju ni kapitalist ni radnik nisu kapitalist ili radnik po rođenju, kapitalist radnikom postaje rijetko, a radnik kapitalistom još rijeđe. Međutim, u uvjetima kada monopol sile više ne može primorati radničku klasu da dobrovoljno prodaje svoju radnu snagu i kada ona nepristajanje na klasne odnose može iskazati povlačenjem radne snage iz proizvodnog procesa, tada njen pristanak postaje problemom za postojeći društveni model. On se razriješava kroz niz sukoba koji rezultiraju povijesnim dostignućima klasne borbe u dijapazonu od zajamčenih radnih prava, preko institucija socijalne države, do socijalizma.

Temeljni vlasnički odnos kapitalističkog načina proizvodnje je da radnik ima isključivo pravo vlasništva nad vlastitom radnom snagom, a kapitalist nad sredstvima za proizvodnju. Kupujući

radnikovu radnu snagu on ujedno stječe isključivo pravo na prisvajanje punog proizvoda radnikovog rada. Zbog učinaka raslojavanja regulacija vlasničkih odnosa u tom bezuvjetnom, formulaičnom obliku, međutim, nije moguća osim u ranim danima kapitalizma. Kasnija klasna previranja, borbe i pregovaranja izborit će se za niz uvjetovanja koja će pravo vlasništva sve više usložnjavati.

Stoga pitanje privatnog vlasništva - koja dobra imamo pravo prisvojiti uz isključivanje drugih: našu odjeću, stan u kojem živimo, sredstva za proizvodnju, profit iz procesa proizvodnje, plažu na kojoj želimo uživati sami ili iskoristiti za iznajmljivanje, neiskorišteno zemljište u susjedstvu - nije samo pitanje ekonomski optimalne alokacije dobara, nego i pitanje socijalnih prava i prilika za emancipaciju koji trebaju osigurati opći interes kontinuiranog pristanka članova društva na njegovo uređenje.

Režimi vlasništva

Koncept privatnog vlasništva nad zemljom, kao i autorska prava i intelektualno vlasništvo dijele svoje razvojne početke u razdoblju ranog kapitalizma u Engleskoj kada novonastajuća kapitalistička klasa gradi svoju poziciju u odnosu na aristokraciju i Crkvu. I jednim i drugim procesom novi akteri ulaze u procese političkog artikuliranja, odlučivanja i redistribucije moći, ali ipak temeljni proces (re)definiranja odnosa (do danas) ostaje demarkacija prostora: pitanje tko i kako se isključuje ili ostaje vani.

U ranom razdoblju trgovine knjigama, nakon izuma tiskarskog stroja u 15. stoljeću, isključiva prava eksploatacije djela ostvarivala su se posebnim dopuštenjem kraljevskih cenzora, a dobivali su ih samo politički podobni tiskari. Pravo autora konstituiralo se tek u 17. stoljeću. Ono ima ekonomsku funkciju jednoznačno odrediti naslov vlasništva nad proizvodima intelektualnog rada. Jednom kada je taj naslov jednoznačno dodijeljen, postoji osoba s čijim pristankom izdavač djelo može komodificirati, staviti u opticaj i isključiti druge iz njegove eksploatacije. I dok na početku to pravo ekonomski koristi isključivo izdavačima, sa sve većom sviješću autora da im prihvodi od knjiga jamče autonomiju od sponzorstva kralja i plemstva, autorsko pravo u 19. stoljeću postupno postaje pravo koje u jednakoj mjeri štiti autora i izdavača. Slično je s

Profilacijom ograda i znakova o zabrani pristupa, pitoreskna ruralna arkadija postaje pejzaž kapitalističke eksploatacije, a protjerani procesom isključivanja vlasništvom, se sele u gradove, i postaju radnici. Nasuprot dijelovima gradova uz tvornice, u kojima radničke porodice žive nagurane u jednoj sobi, bez prirodnog svjetla i ventilacije, niču dijelovi gradova u kojima kapitalisti grade palače. Pravo na privatno vlasništvo uvjetovalo je, tada, i samu mogućnost participacije u političkom životu, pa su tako, zakonskim regulacijama vlasništva, čitave društvene grupe isključivane i diskriminirane. Žene nisu imale pravo vlasništva niti nasljeđivanja.

Engelsovi opisi ponižavajućih životnih uvjeta mančesterskih radnika sredinom 19. stoljeća ukazali su na katastrofalne učinke industrijalizacije na položaj radnika (npr.

patentnim pravom, koje se normira uglavnom u 17. stoljeću kao preduvjet industrijskog razvoja, i ubrzo se uspostavlja kao balans prava pojedinca-izumitelja i komercijalnog interesa proizvođača.

Ipak, ravnoteža interesa oko autorskih prava između produktivnih kreativnih pojedinaca i korporacija zaduženih za proizvodnju i distribuciju nije dugo potrajala i s vremenom je sve više naginjala zaštiti interesa korporacija. S povećanjem kompleksnosti poduzeća i njihove ovisnosti o pravima intelektualnog vlasništva kao instrumentu konkurentske borbe u 20. stoljeću ekonomski aspekt intelektualnog vlasništva sve više prelazi na poduzeće, a na autoru/inovatoru ostaje samo moralni i reputacijski aspekt. Sve veći značaj prava intelektualnog vlasništva za kapitalističku privredu vidljiv je posljednja tri desetljeća u redovitim proširenjima predmeta i trajanja zaštite, ali najvažnije - u okviru integracije svjetskog kapitalističkog sistema - i globalnom usklađivanju regulative i provođenja zaštite prava. Unatoč činjenici da se interesi autora i korporacija, globalnog juga i globalnog sjevera, a ni opći interes i interes korporativnog vlasništva ne podudaraju, dobivamo globalno uniformnu - formulaičnu - vladavinu apstraktne logike vlasništva bez obzira na različite okolnosti i interese različitih društava u kontekstu nejednake razvijenosti.

Uprkos inicijalnom obećanju, sada više nikog ne iznenađuje da tehnološki napredak koji je doneo Internet u paketu s pripadajućom regulacijom autorskih prava, nisu unaprijedili i proširili pristup znanju no nigdje ta disfunkcija nije vidljivija nego u

manje nadnice nego u predindustrijsko doba), kao i to da problem stanovanja nije direktna konzekvenca eksploatacije već problem redistribucije dobara. Ideja da životni prostor radnika može biti ugodan, zdrav i siguran prostor u kojem se moguće osamiti, te da to nije ekskluzivno pravo bogatih postala je sastavni dio borbe za radnička prava, kao i svijesti progresivnih, društveno osviještenih arhitekata i svih drugih posvećenih rješavanju stambenih problema.

Osim udruživanja kao osnove u borbi za svoja radnička i politička prava, udruživanje je bilo i ostalo mehanizam rješavanja neadekvatnih stambenih uvjeta pa su se već u 19. stoljeću holandski radnici i siromašno građanstvo udruživali u stambene zadruge, skvotirali i gradili bez dozvola na obodima gradova. Radnička borba, osvještano građanstvo, daljnji industrijski razvoj, kao i pojava utopijskih socijalista-kapitalista poput Jeana-Baptiste-a André-a Godina, koji je, primjerice, pod utjecajem ideja Charles-a Fouriera sagradio dvorac za radnike - Familisterij, stvarali su pritisak na sistem i doprinosili poboljšanju uvjeta stanovanja radnika. Ipak, dominantni model i dalje je replicirao rentijerski sistem u kojem bi čak i oni najneadekvatnije smješteni našli nekoga kome bi mogli iznajmiti segment stambene jedinice.

Sveopći kolaps nakon Prvog svjetskog rata, socijalistička revolucija, kao i dolazak socijaldemokrata na vlast u nekim evropskim gradovima donio je nove urbane strategije. U "crvenom" Beču, inicijalno pod urbanističkim vodstvom Otto Neuratha, pravedna stambena politika i osiguranje adekvatnog stambenog prostora smatrana je dužnošću grada. Ratom osiromašene radnike koji su iz beskućništva i gladi izlazili samogradnjom kuća i vrtova grad

akademskom izdavaštvu. Riječ je globalnoj industriji reda veličine industrije nosača zvuka kojim oligopolistički vlada pet velikih komercijalnih izdavača: Reed Elsevier, Taylor & Francis, Springer, Wiley-Blackwell i Sage. Dok znanstvenici pišu članke, izrađuju znanstvene recenzije i uređuju časopise bez naknade, ovi su izdavači proteklih desetljeća iskoristili svoju oligopolističku poziciju da povećavaju cijene pretplata koje prodaju uglavnom javno financiranim knjižnicama na akademskim institucijama, da većina knjižnica ni u bogatim sredinama globalno sjevera danas ne mogu osigurati pristup tim časopisima. Fantastične profitne marže od preko 30% koje ovi izdavači ostvaruju iz godine u godinu imaju za pretpostavku isključivanje opće javnosti, ali i studenata i znanstvenik diljem svijeta iz pristupa znanstvenim izdanjima i najnovijim znanstvenim tokovima. Jedan od oslonaca tog oligopola je autorsko pravo, iako autori pritom ne ostvaruju ništa iz tog prava. Da ironija bude potpuna, ukoliko požele da otvore svoj rad za druge, sami autori ili institucije koje finansiraju istraživanje, kroz proksi autora, dodatno plaćaju oligopolima tu "uslugu."

je vidio kao fenomen koji treba integrirati, a ne grešku koju treba ukloniti. Švedska je kroz 30-te godine 20. stoljeća nastavila s politikom prava na stan kao prioritetom i poslužila je kao primjer kako socijalističkim tako i (kapitalističkim) državama blagostanja sve do sredine 70-ih. Ideja (privatnog) vlasništva usložnjavala se u smjeru društvenog vlasništva (u Jugoslaviji) i društvenog stanovanja (eng. public/social housing), a kako je birokratsko-tehnološki aparat, zadužen za implementaciju, bio gotovo isključivo vezan uz državu, stanovanje je završilo u glomaznim, kompliciranim sistemima u čije se održavanje sve manje ulagalo. Ta je kriza iskorištena kao izgovor za nužnost paradigmatičkih promjena. Ono što danas zovemo početkom neoliberalnih politika.

Margaret Thatcher u Velikoj Britaniji početkom 80-ih stvorila je atmosferu izvanrednog stanja oko pitanja stambenog vlasništva, a sa Housing Actom iz 1980., pokrenuta je reforma koja će duboko transformirati živote Britanaca. Obećanje boljeg života samom prilikom kupovine i postajanjem (privatnim) vlasnikom svoje kuće nije se ostvarilo. Tranzicija iz "prava na stan" u "pravo na (učesće u tržištu kroz) kupovinu" prepustila je stanovanje tržištu na kojem su prvo početkom devedestih cijene drastično pale, da bi kasnije daljnjom financijalizacijom i špekulacijama na tržištu nekretnina stambeni prostor u gradovima poput Londona prije svega postao investicija, valuta, porezno utočište i mehanizam kojim bogati skladište bogatstvo. Današnje generacije, radnička, niža, pa čak i viša srednja klasa više ne mogu ni sanjati o kupovini stana u Londonu.

Platformizacija

Desetljećima razarano društveno vlasništvo i stanovanje, doslovno kao životni prostor, ali i sama ideja i artikulacija prava na dostojanstven život svih članova društva, dočekala je informacijsku revoluciju i tzv. ekonomiju nultog marginalnog troška potpuno nepripremljena. Na primjer u slučaju internetskih inovacija: nakon kratkog perioda entuzijastičnog drugarskog "surfanja" po dijeljenim kaučima (*Couchsurfing*), AirBnB je u još kraćem periodu izvršio transformaciju od jeftinog izdavanja praznih sobica od strane malih poduzetnika/vlasnika u okrupnjavanje vlasništva nad stambenim fondom u isključivu svrhu izdavanja putem AirBnB-a. U zadnjoj fazi te transformacije pojavljuju se novi startupi koji konsolidiranoj vlasteli nude servise lakšeg administriranja njihovih stambenih flota, a inovativnost pristupa svodi se na mobilizaciju servisnih radnika koji poput Uber vozača na svom pametnom telefonu traže plave točke na mapi gdje će se sa strahom od buduće ocjene, za minimalnu naknadu, uz neprijavljen porez, pojaviti prije od prekarne konkurencije. Stanovnicima ove inovacije nude sve kraće i kraće, ali i skuplje i skuplje ugovore o najmu, a u gorem slučaju stanovi stoje prazni jer su bogati vlasnici-investitori uvidjeli kako je prazan stan isplativija investicija od rizičnog ulaganja na tržištu u krizi.

Informacijska revolucija stupila je na povijesnu pozornicu obećanjem radikalne demokratizacije komunikacije, kulture i politike. Svatko je mogao postati svoj medij i obraćati se globalnoj javnosti, osloboditi se skućenog prostora identiteta, dobiti pristup svom znanju svijeta. Međutim, namjesto da rezultira procesima demokratizacije i emancipacije, prijenos interneta i procesa tehnološke inovacije u ruke tržišta u 1990-ima rezultirao je postupnim remećenjem starih društvenih aranžmana alokacije dobara i produbljivanjem procesa komodifikacije. Ta putanja svoju krajnje konzekvence doseže u formi internetskih platformi koje istodobno omogućuju starim vlasnicima dobara da pojačano kontroliraju njihovu dostupnost i novim vlasnicima da iznalaze nove oblike komercijalne eksploatacije. Tako je, primjerice, Google Books kao proces digitalizacije svekolike ukoričene kulture svijeta rezultirao prodajno-reklamnim prostorom u kojem su tek rijetka djela slobodno dostupna, a Amazon Kindle tako radikalnom kontrolom vlasnika platforme nad knjigama da na zapovjed vlasnika prava može pobrisati kupljeni primjerak djela, kao što se indikativno dogodilo 2009. u slučaju Orwellove "1984." Tehnološka inovacija koja je obećavala da će donijeti novi zavrtanj usložnjavanja društvene alokacije dobara rezultirao je simplifikacijom i reduciranjem svega na privatno vlasništvo.

Povijest otpora takvim ekstremnim oblicima ograđivanja kulture i znanja tek su nešto kraćeg vijeka no procesi komodifikacije započeti usponom trgovine knjigama. Već Francuska revolucija konfiskacijom knjiga iz zbirki klera i aristokracije i njihovim prebacivanjem u nacionalnu i provincijalne knjižnice signalizira da je pravo na pristup znanju preduvjet punopravnog sudjelovanja u društvu, a britanski radnički pokret sredinom 19. stoljeća kroz osnivanje radničkih čitaonica, projekte samoobrazovanja proletarijata i revolucionarnu borbu uspijeva se izboriti i za instituciju javne knjižnice financirane iz poreza, a time i pravo na pristup znanju i kulturi za sve članove društva.

Javne knjižnice u sjeni

Javna knjižnica kao prostor izuzetka od komodifikacije znanja i kulture, institucija je koja bezuvjetnu i formulaičnu primjenu intelektualnog vlasništva usložnjava općim interesom prava

na pristup znanju. Međutim, prelaskom u digitalno doba javne knjižnice bivaju radikalno ograničene u pristupu svemu čemu same kasnije mogu omogućiti dekomodificirani pristup. Izdavači elektroničkih knjiga knjižnicama ni ne žele prodavati elektroničke knjige, a kada im se odlučuju dati licencu za posuđivanje u nekim slučajevima ta licenca ističe nakon 26 posudbi. Zatvorene platforme za elektronička izdanja gdje izdavači tehnološki kontroliraju i medij distribucije i načine korištenja djela logiku intelektualnog vlasništva vraća na prvobitnu i ne baš pogođenu metaforu vlasništva nad zemljom - tko ima vlasništvo nad zemljom, može kontrolirati sve što se odvija na njoj -- pa čak i ako je to kolektivni proces pisanja i čitanja. Takav ograničeni prostor djelovanja javnih knjižnica u radikalnom je kontrastu s potencijalima univerzalne dostupnosti cjelokupne kulture i znanja koju bi digitalna distribucija mogla omogućiti uz vrlo nizak trošak, ali uz značajnu promjenu regulacije intelektualne proizvodnje u društvu.

Kako takva transformacija nije u interesu formulaične primjene intelektualnog vlasništva, iz činova građanskog neposluha spram tog režima posljednjih dvadesetak godina nastao je čitav niz digitalnih "javnih knjižnica u sjeni" koje ozbiljuju pravo univerzalnog pristupa znanju i kulturi u digitalnoj domeni na način koji je onemogućen javnim knjižnicama. Library Genesis, Science Hub, Aaaaarg, Monoskop, Memory of the World ili Ubuweb imaju jednostavan cilj -- omogućiti pristup knjigama, časopisima i sveukupnoj digitalnoj građi svima onima izvan najbogatijih akademskih institucija zapada koji nemaju mogućnost takvog pristupa.

"Javne knjižnice u sjeni" hrabro podsjećaju društvo na sva neuralgična mjesta borbi i pregovora koja su rezultirala uspostavom društvenih insitucija kako bi one osigurale prvo tranziciju iz nepravednog, diskriminirajućeg, eksploatirajućeg k boljem društvu, a kasnije garantirale da se ti dosezi neće upropastiti i unazaditi. To podsjećanje ipak nije samo hakerska razonoda, a reakcija korporacija nisu nimalo ležerne: sredinom 2015. Reed Elsevier pokrenuo je sudski proces protiv Library Genesis i Science Huba. Krajem 2015. sud u New Yorku je kao prvu mjeru naložio ukidanje domena i pristupa serverima. U isto vrijeme pokrenut je i sudski postupak protiv Aaaaarga u Quebecu.

"Javne knjižnice u sjeni" ujedno su podsjetnik kako tehnološka kompleksnost ne mora biti upregnuta samo u preobraćanje podruštvljenih resura natrag u simplicifiranu formulaičnost logike privatnog vlasništva, kako tehnologija može biti u našim rukama, u rukama društva koje ne ruši svoje temelje, nego brine i čuva vrijedno i izgrađeno i tako dalje gradi samo sebe. No, "Javne knjižnice u sjeni" ipak nas najsnažnije podsjećaju kako fokus i cilj naših nastojanja nije svijet kojim je lako algoritamski upravljati već svijet u kojem je naš bitno vrijedniji doseg pravo garantirano institucijama - zamišljeno, zahtjevano, izboreno i izpregovarano - društvo. Platformizacija, korporativno okrupnjavanje, financijalizacija i špekulacija, iako kompleksne same po sebi, u funkciji su procesa od-društvljenja. Tek vraćanjem kompleksnosti društvenog upravljanja, kolektivnom reaproprijacijom dobara, tehnološka kompleksnost u svijetu zaoštrenog izvlaštenja poprima perspektivu univerzalnog sestrinstva, jednakosti i oslobođenja.

Za sve detalje o objavljivanju sadržaja iz ovog teksta, molimo vas da kontaktirate autora teksta: tomislavmedak@gmail.com